

СТАТИИ | СТАТЪИ | ARTICLES

Климентина Иванова (София, България)

ЗА КАЛЕНДАРНИТЕ ТРИОДНИ СБОРНИЦИ, ПИСАНИ
В ХИЛЕНДАРСКИЯ МАНАСТИР

Възможността да работя с микрофилми от драгоценната сбирка ръкописи, съхранена в Хилендарския манастир, получих благодарение на проф. Предраг Матеич и на неговите сътрудници два пъти – през 1991 г., когато в Държавния университет на щата Охайо бе отделено малко място за „Хилендарската стая“, и двадесет години по-късно – през 2011 г., когато вече функционира не само Хилендарската изследователска библиотека, но и Хилендарският ресурсен център за средновековни проучвания – с микрофилми на славянски ръкописи от цяла Европа, с богата подръчна библиотека, със закупени или подарени ръкописи, с получени по обмен или по други пътища възпроизводи, с напрегната и плодотворна научната работа на сътрудниците и на многобройните гости от цял свят.

Всички помним, че началото бе поставено чрез благородните усилия на проф. отец Матея Матеич, на проф. Предраг Матеич и с благословието на отците от Хилендарския манастир. А и досега изследователските ни интереси по много палеославистични проблеми неизменно ни насочват към безценната съкровищница на Хилендарската библиотека.

Именно прегледът на хилендарските ръкописи свидетелства, че текстовете, преведени и създадени за подвижните календарни празници от Неделята на митаря и фарисея до Неделята на всички светии, в продължение на векове са били в богослужебна употреба в манастира, а са служили и за индивидуални четива. Несъмнено част от тях не са достигнали до нас или са изнесени в други книгохранилища. Но и тези, които сега се намират в Хилендар, имат огромно значение за историята на триодните сборници и на запазения в тях хомилитичен репертоар.

В сбирката, така както ни е представена от Каталога на Д. Богданович, има 16 кодекса, съдържащи изцяло или отчасти творби, предназначени за двата триодни цикъла – постния и цветния. Осем от тях включват в състава

си цели цикли, а не само единични слова¹. И това са само запазените в манастира! Голямо число, свидетелстващо, че в общежителното битие на хилендарските монаси този тип календарни сборници са използвани редовно според указанията на типика. Най-ранният ръкопис е от началото на XIV в., а последният по време – от XVII в., и така хилендарските триодни панигирици представят както древния (от X в.), така и по-късния – атонски (атонско-търновски) превод от XIV в. на този тип сборници.

Триодните панигирици, които със сигурност са писани на Света гора, и то в Хилендар и скитовете, свързани с обителта (по-специално в Карейския скит на св. Сава Сръбски), не само съдържат емблематични текстове и от двата превода, нещо повече – благодарение на органичния характер на Хилендарската сбирка те осветляват някои въпроси около рецепцията на триодните панигирици през вековете.

В рамките на публикацията ще се насоча към триодните панигирици, възникнали в Хилендар през XIV в. Тъй като проблемите около тях са много и много сложни, ще се ограничи с кратки бележки върху последователността, в която те са влезли в богослужебния репертоар на Хилендарската обител.

От тях староизводни са № 384 и № 390, а новоизводни са № 392, както и № 388 и № 389 (последните два са от едно книжно тяло, значи всъщност книгите са четири). Ще се спра по-подробно само на един от тях – на най-ранния по време кодекс № 384, чието съдържание не е описвано, а то е важно за историята на този тип староизводни календарни сборници. Пергаментният кодекс № 384, датиран от началото на XIV в., е писан в Карейската килия на св. Сава, за което свидетелства бележка на книжовника в края на книгата: † стын ефремъ прї немже с[8]тѣ н ѿ златоуста келне стго савы карїнско. Първата част на ръкописа включва Паренесиса на Ефрем Сирийски от л. 1 до л. 283, а втората – от л. 284 до л. 417² е Панигирик постен и цветен³ и обхваща 32 статии. Съчетанието на Паренесис с Триоден панигирик в едно книжно тяло не е случайно. То отразява общността в деловата функция на двата паметника (според типикарските указания по време на Великия пост сред другите текстове се четат слова и от Паренесиса). Кодексът е писан с красив обработен устав, който по външен вид напомня

¹ Това са ръкописите с номера: № 190 (Богдановић 1978: 105–106); № 384 (Богдановић 1978: 151); № 388 и 389, които са един ръкопис, разделен механично на две (Богдановић 1978: 152–153); № 390 (Богдановић 1978: 153); № 392 (Богдановић 1978: 154); № 404 (Богдановић 1978: 158); № 410 (Богдановић 1978: 160); № 411 (Богдановић 1978: 160). Останалите сборници, в състава на които има текстове от триодния цикъл, са: № 457 (Богдановић 1978: 175); № 458 (Богдановић 1978: 176); № 465 (Богдановић 1978: 178); № 471 (Богдановић 1978: 180); № 473 (Богдановић 1978: 180–181); № 487 (Богдановић 1978: 185–186); № 489 (Богдановић 1978: 186–187); № 649 (Богдановић 1978: 223–224).

² Всъщност листовите са с три повече, защото на три места има повторение на фолиацията.

³ В Католага на Д. Богдановић определението на книгата в заглавието е само „Паренесис“, което отклонява вниманието на изследователите от не по-малко важната втора част на кодекса.

писмото на юсовите ръкописи от същото време. Сръбският копист е използвал (пряко или чрез преписи-посредници) български антиграф/антиграфи. Много е важно да се отбележи, че правописът му не е рашки, както сочи Д. Богданович⁴, а сръбски двуеров, при това употребата на *ъ* не се ограничава само до отделни случаи в префикси и предлози, буквата стои последователно и в края на думите, и в други позиции, срещат се случаи на изясняване на *ъ* в *о* и на *ь* в *е*. В текста⁵ има следи от смесване на носовките, на замяна на *ѣ* с *ѣ* в им.п. ед.ч. ж.р. и род.п. ед.ч. м.р., правилна употреба на африката *ѣ* *вн* от цифровото му значение и други черти на използвания извод. Нещо повече – макар и много рядко, копистът неволно запазва и носовките. Ще посоча например: *ѡблагѡѣ* 355а, *ѡѣмь нарицаѣт сѡ ѡѣъ*. *ѡкоже рѣѣ поѡа сѡ ѡѣѡмь*. *ѡѡѡю же се и ѡѣѡмь* (1 Кор. 14:15) л. 404.

Панигирикът в ръкопис № 384 (нататък Хил. 384/II) заслужава задълбочен анализ, но тук ще имам възможност да обобща само най-същественото за неговата структура. На първо място той отразява древни протографи, преведени през IX и X в., някои от които възхождат и към глаголическата традиция, позната ни от Клоцовия сборник. Второ, той е редуциран от състав с много по-обемно съдържание. Не е ясно дали редукцията е направена в процеса на преписването, или антиграфът му вече е бил подложен на съкращение. В края на книгата преписвачът бележи, че към творбите на Ефрем Сирий са приложени и статии от „Златоуста“⁶ (*ѣ[8]тѣ н ѡ златѡѡѣста*)⁷, т.е. той самият определя съдържащите се в кодекса статии като извлечение от по-голяма цялост. Съкращаването на състава се осъществява по две линии. Част от празниците не са застъпени, или пък словата за тях са дадени с препратка. Няма творби за делничните дни, прескочени са дори и някои недели. В Хил. 384/II са включени подготвителните недели към Великия пост (за Неделя сиропустна има само отпратка към Паренесиса) и Събота месопустна. От неделите на Великия пост липсва текст за Първата неделя⁸.

⁴ Богдановић 1978: 151.

⁵ Наблюденията ми върху текстовете засега са частични, освен това те се простират само върху статиите от Триодния панигирик.

⁶ Самоназванието на редица южнославянски преписи от Триодния панигирик е „Златоуст“, тъй като основната част от статиите носят в заглавието си името на великия отец на църквата Йоан Златоуст. Тук сме възприели термина „панигирик“, който разграничава състава на подвижния триоден календар с празнични проповеди (от Неделята на митаря и фарисея до Неделята на всички светии) от състава на „Златоуста“, включващ главно поучения за подвижните празници през годината.

⁷ Тук и нататък славянските текстове са предадени възможно най-близо до оригиналите, със запазване на основните графемни, но без надредни знаци. Бележките в полето се заграждат в кръгли скоби.

⁸ Независимо от смисъла, придаден ѝ след окончателното възстановяване на иконопочитанието на 11 март 843 г., когато тази неделя получава името Православна, до XIV в. славянските творби за нея интерпретират общи теми за поста, за покаянието, умилиението и за Страшния съд. В повечето случаи тези слова и поучения са мобилни – текстовете се срещат за Неделя месопустна, Неделя сирна, или за други празници от същия цикъл. Срв. Иванова 1990.

От дните, предшествващи Пасха, са обхванати Събота на Лазар, Цветница и всички дни на Страстната седмица. Редуцирането е по-голямо за неделите след Пасха – слова има само за четирите първостепенни празника – Томина неделя, Възнесение, Петдесетница и Неделята на всички светии. Освен това е съкратен броят на проповедите за един празник – за повечето се поместват едно или две, рядко – три слова. Най-много са творбите за Пасха (пет) и за Петдесетница (четири). На второ място ще отбележа взаимовръзката между двете части на ръкописа, осъществяваща се при използването на текстовете. В шест случая четящите кодекса биват отпращани към първата му част, като се посочват номерата на словата в Паренесиса. Така за Неделя сиропустна и за Втората неделя на поста отпратката гласи: В не сыропосту сло стго ефрема. рс. писано наза емже за. отъренне еже прчтѣм. в не. в по сло стго ефрема в антхристѣ. рз.⁹ л. 308. Другите отпратки са за Сряда средокръстна¹⁰, за Цветница¹¹, за Велики понеделник¹² и Велики четвъртък¹³. Препращането „търси назад“ подчертава общността между двете части и значимото място на Ефремовите проповеди в празниците от подвижния календарен кръг. Така обемът на съдържащите се в Триодния панигирик произведения се увеличава и съставът му всъщност обема 37 текста. Вероятно, тъй като във втората част на кодекса не са включени произведения за всички дни от Великия пост, от Паренесиса са избирани подходящите според настоятеля или уставника четива за останалите дни.

И трето, съдържанието на Хил. 384/II не съответства на познатите ми сръбски староизводни триодни календарни сборници, с които съпоставям неговия състав¹⁴, а именно: староизводен Триоден панигирик, постен и цветен, и извлечения от панигирик минеен староизводен за лятното полугодие, т.нар. Хомилиар на Миханович (по-нататък Мих.)¹⁵; пергаментен, датиращ

⁹ Словото от Ефрем Сирин за Неделя сиропустна е познато и в два други староизводни преписа, а Словото за антихриста не е засвидетелствано нито в староизводните, нито в новоизводните състави за Втората неделя на поста.

¹⁰ Отпратка към Слово 109: В срѣ средокръстному сло. рс. вѣца нашего ефрема в покаяннѣ. писано назадь. л. 321б.

¹¹ За Цветница кописът не пише в реда, а изнася отпратката в глоса на горното поле: († Слово друго на цвѣносе наза нѣн гдѣ почнна в фдрнен не.) л. 341б. Всъщност бележката визира същото Слово 109, което е посочено за Сряда средокръстна, и тук вероятно отпратката е погрешна.

¹² За Велики понеделник книжовникът отпраща към известното и в други преписи (например в Хилендарския панигирик на монах Дамян № 390 (Хил. 390), Слово 105: В по велн чте в прѣкраснѣ носнфѣ. слѣ. рѣ. л. 343.

¹³ За Велики четвъртък отпратката е към Слово 47: В че. ве. стго ефрема в стртн хѣвѣ. слово мз. л. 352б.

¹⁴ Тук посочвам само използваните за предварително сравнение главно сръбски по произход кодекси от XIV в., които пазят текстове на старобългарските протографи.

¹⁵ Хомилиарът на Миханович е издаден фототипно (Mihanović Homiliar 1957). Онези листове от него, голяма част от които е скъсана, могат да се възстановят по Триодния панигирик от втората половина на XVI в., някога собственост на манастира Гомиръе, а сега намиращ се в Хърватския музей в Загреб под сигнатура Р-71 (73), описан от Мошин 1971:

се от края на XIII – началото на XIV в.¹⁶; Хил. 390 (за него ще стане дума по-долу); Триоден панигирик от библиотеката на Сръбската Академия на науките и изкуството в Белград № 19 (по-нататък САНУ 19) от третата четвърт на XIV в.¹⁷ (в много лошо състояние, с разбъркани листове и липси)¹⁸; Триоден панигирик постен и цветен, редуциран, от сбирката на А. Хлудов № 55 (Хлуд. 55), от средата на XIV в.¹⁹; Триоден панигирик от библиотеката на Румънската АН, Букурещ, № 299²⁰ (РАН 299) от третата четвърт на XIV в.²¹, писан най-вероятно на Атон. Някои съпоставки за структурата са направени и със Златоуст на Ягич (по-нататък ЗЯ), български двуусов, двуеров ръкопис от началото на XIV в.²², както и с Германовия сборник, български ръкопис от 1358–1359 г. (по-нататък Герм.)²³. В рамките на настоящата работа не се поставя въпросът за гръцките извори на отделните слова, това е предмет на друго изследване. Посочва се обаче дали словата (а не преписите, за които става дума) са включени в единствения справочник, представящ репертоара главно на руските сборници, структурирани по подвижния календар²⁴; отбелязва се тяхното наличие в Кatalога на Златоустовите слова в южнославянската и староруската писменост XI–XVI в. от Е. Е. Гранстрем, О. В. Творогов и А. Валевищюс²⁵.

По отношение на съдържащите се в него творби Хил. 384/II, както вече казах, няма аналог. При съпоставка на отделните слова той показва определена близост с един или друг от посочените кодекси, а би могло да се потърсят паралели и с още ред староизводни триодни панигирици. Но, както знаем, голямото различие както в съдържанието на всеки от тези кодекси, така и на микроструктурно равнище – отделните преписи в тях имат много варианти – е характерно за всички староизводни състави. И това е неизбежно, след като основната част от проповедите в тях са

82–87 (по-нататък Гомир.), чийто антиграф най-вероятно е Михановичевият хомилиар. Вж. Иванова 1977. Съставът на Гомир. има особености, отличаващи го от Мих. – в него липсва минейната част на панигирика, а при насловите на великопостните недели има разминаване – в Гомир. някъде те са означени с една назад.

¹⁶ Последната по време статия, посветена на датировката на Михановичевия хомилиар, е от Турилов 2011: 331–344.

¹⁷ Стојановић 1901: 55–59, № 86. Богдановић 1982: 43, № 420 (датиран средата на XIV в.); Матејиќ 1981: 132.

¹⁸ Почеркът в САНУ 19 е атрибутиран от Л. Цернич като почерк на сръбски копист, много близък до почерка на монаха Дамјан, преписал Хил. 390; кодексът е датиран от нея от 1360/1375 г. Вж. Цернић 1981: 351. Струва ми се, че ръкописът отговаря на долната граница от датировката на Л. Цернич и е по-близо до 1360 г., ако не и малко по-ранен.

¹⁹ Последен по време е Каталог 1999: 85–86, където краткият опис е с библиография. Там Хлуд. 55 е датиран от края на XIV в.

²⁰ Яцимирский 1905: 452–454 (датиран от нач. XV в.); Panaitescu 1959: 401–403 (датиран от XVI в.).

²¹ Васиљев, Гроздановић, Јовановић 1980.

²² Издаден наборно, вж. Димитрова 2011.

²³ Издаден наборно с обширно изследване. Вж. Мирчева 2006.

²⁴ Черторицкая 1994.

²⁵ Иоанн Златоуст 1998.

преведени, компилирани или написани в края на IX и преди края на X в., а запазените южнославянски, главно сръбски, преписи са от късния XIII в. насам (изключвам Клоцовия и Супрасълския сборник). Староизводните панигирици се разпространяват и използват активно дълго време върху широка територия на Балканите, естествено е и да бъдат подлагани многократно на сериозни редакции и преработки. Има и промени, отразяващи измененията, настъпили в богослужението през следващите векове. Някои от словата в Хил. 384/II се четат и в останалите староизводни кодекси, но редакциите им са различни и отношението между тях не е изследвано. Така Неделята на митаря и фарисея (л. 284–287б) е отбелязана със Слово, за чийто автор е посочен Йоан Златоуст. Словото започва с цитата от ев. Лука 18:10–14, а началото на текста е: ꙗкоже во вратнѣ вѣлакъ съвкоупленна... Има няколко варианта, започващи със същия цитат, но със значителни изменения нататък, а в друг превод Словото се помества и в новоизводните триодни панигирици. Текстът в Хил. 384/II е от същата редакция, от която е и по-късният от него Хил. 390. Подобно е положението и със словата за Неделята на блудния син – Златоустово с начало Присно оубо... (л. 287б–293) и за Събота месопустна (л. 293–301б) с начало Придѣте днь...²⁶. За Неделя месопустна са поместени две слова – първото е известното слово на Йоан Златоуст за Второто пришествие с начало: По възнесеннѣ гнн... (л. 301б–307б), което се среща в повечето староизводни състави, но е мобилно по отношение на празниците (например в Мих. то е за Втората неделя на поста). И тук текстът на Хил. 384/II е близък до Хил. 390, както и до ЗЯ. Но Второто слово за празника – в скоромночюшннмъ жтнн и в грьдѣмъ соудѣ с начало: Дроудн и братнѣ. нже мысантъ въ црѣво вжнѣ. (л. 307, 307А, 307Б–308), приписвано на Йоан Златоуст, освен в Хил. 384/II се чете още само в Хил. 390. Ще отбележа, че то е част от пълния Златоструй, където е поместено под № 76²⁷.

За неделните дни на Великия пост (без Петата неделя) в Хил. 384/II са включени произведения, намиращи се и в значителна част от староизводните състави. За Втората неделя е Златоустовото слов ѣ в покаяннн. Начало: Вндѣте ли въ вночѣ нѣлю²⁸. И това слово е влязло в състава на Златоструя, в кратката редакция № 48 (или № 49 в гръцкия оригинал и в някои славянски ръкописи)²⁹.

За Третата неделя е предназначено слово в мочкахѣ, надписано с името на Йоан Златоуст с начало: Потъшнмъ се възлюбленнн оубѣжатн вѣчныѣ мочки

²⁶ Староизводният превод на словото засега ми е познат само по двата Хилендарски преписа – Хил. 384/II и Хил. 390; текстът има и новоизводен превод.

²⁷ Иоанн Златоуст 1998: 53, № 127. За Златоструя вж. Thomson 1982: 20, № 76.

²⁸ Неговият текст е мобилен – среща се за Първата неделя на Великия пост (Мих. по Гомиря), за Неделя сиропустна (Хлуд. 55); За Втора неделя от Великия пост е поместен още в Хил. 390 и САНУ 19, където обаче е само отпратка с отбелязано начало на творбата. Словото има и новоизводен текст, който се помества за Четвъртата неделя от Великия пост.

²⁹ Иванова 1977: 223; Иоанн Златоуст 1998: 32–33, № 62. За Златоструя вж. Thomson 1982: 34, № 48.

(л. 313б–321б). В същата позиция статията се чете в Мих., Хил. 390, САНУ 19; в Хлуд. 55 обаче тя е поместена като общо слово за поста³⁰. И тази творба се намира в Златоструя – в пълната му редакция под № 81, а в кратката – под № 47³¹. В последно време Словото бе изследвано от Я. Милтенев, който установи, че то е компилация от „цели единадесет малки ексцерпта от Златоустови и псевдо-Златоустови хомилии в комбинация, каквато не е известна във византийската традиция“³². Според Милтенев в Хил. 384/II „цялостно и точно“ е включен текстът от Златоструя³³.

За Четвъртата неделя на Великия пост Хил. 384/II помества популярното несигурно Златоустово слово *ω ουβογυχη η βογατηνη*, с начало: *Τραβηνιση νμουτη многы разлнчнын цвѣты* (л. 321б–327)³⁴. В староизводните състави то се среща редовно, помества се и за Третата неделя³⁵. Същото слово се намира и в Златоструя, в пълната му редакция под № 82, в кратката – № 68³⁶.

Петата неделя е отбелязана с едно произведение, което е рядко в староизводните състави – слово *ω ποκαλνηνι δροβνημω* с начало: *Προχη юже врьме кетъ очнстннн н вса ѿврѣщн* (л. 327–331б). И то се приписва на Йоан Златоуст; възможно е текстът да е извлечение от по-голяма цялост. Словото не е разпространено – освен в Хил. 384/II то е засвидетелствано само още в Хил. 390, в който е претърпяло известни промени.

За Съботата на Лазар Хил. 384/II включва две слова, и двете без името на автора (л. 331б–334б и 334б–337). Първото, с начало: *Πρндѣте възлюбленнї пражднлюбци*, което в други ръкописи също се помества анонимно или се приписва на Йоан Златоуст, има сериозни основания да бъде причислено към оригиналните старобългарски съчинения като възможна творба на Климент Охридски³⁷. Второто слово е сигурното Климентово слово за празника³⁸. И двете слова се срещат в староизводните състави.

³⁰ Съставът на Хлуд. 55 също е редуциран, но различно от Хил. 384/II. Най-голямата отлика в структурата му е, че редът на подготвителните недели е нарушен. Неделя сиропустна предхожда Неделя месопустна, Събота месопустна е на мястото на Четвъртата неделя. След Неделя месопустна следват две слова за поста с неуточно в заглавията им предназначение, които в другите староизводни състави са за Третата и Втората неделя, а едва Петата неделя е обозначена в заглавието. Нататък се следва календарният порядък, но след Пасха се прескачат следващите недели и само празниците Преполовение, Възнесение, Съботата пред Петдесетница, Петдесетница и Неделята на всички светии са отбелязани със слова.

³¹ Иванова 1971: 224–225; Thomson 1982: 22.

³² Милтенев 2012: 293. Това изследване на Я. Милтенев е изключително важно не само за дадения текст. То илюстрира единствения сигурен път към идентификация на редица компилации, част от които са характерни за състава на староизводните триодни панигирици.

³³ Пак там, с. 300.

³⁴ Иванова 1977: 220; Иоанн Златоуст 1998: 132–133, № 402.

³⁵ За Третата неделя е и в Гомир., както и в още три староизводни състава, които тук не са привлечени за сравнение.

³⁶ Thomson 1982: 22.

³⁷ Климент Охридски 1977: 815–843. Преписът не е отчетен в археографската справка за Словото.

³⁸ Климент Охридски 1970: 548–585. Преписът не е отчетен в археографската справка за Словото.

Цветница е отбелязана с две творби и една отпратка към Паренесиса, за която вече споменах. Първото слово е с името на Теогний презвитер Йерусалимски, с начало: *Прндѣте възрадочѣм се гвн. въсклнкнѣм боу спочу нашемоу.* (л. 337–341б)³⁹. Текстът е поместен в Хил. 390 и в САНУ 19. Второто слово е на Атанасий Александрийски въ цвѣтоносноу нѣлю. н о лазарн. Начало: *Страшна възлюбленнѣ танна днѣ...* (л. 341б–343)⁴⁰. От привлечените тук ръкописи това слово присъства в състава на Хил. 390 и САНУ 19. Творбата има и новоизведен превод.

За Страстната седмица проповедите за три от дните са отбелязани само с указани по-горе отпратки към поученията на Ефрем Сирий. От останалите са включени: за Велики вторник – Слово за десетте девиси от Йоан Златоуст, с начало: *Егда кончнѣм житнѣ сега поменѣтн...* (л. 343–348)⁴¹. По отношение на това слово староизводните състави се разделят на две групи. Към едната спадат текстовете в Хил. 384/II, Хил. 390 и САНУ 19. Втората група включва няколко ръкописа, между които Хлуд. 55, и Гомир. (в Мих. листовете, на които е била творбата, са изгубени)⁴². Към нея спада и най-старият сръбски препис на Словото – в т.нар. Милешевски панигирик от края на XIII в. Кодексът се пази в библиотеката на Цетинския манастир под № 50⁴³. Същото слово има и новоизведен превод.

Велика сряда е отбелязана с несигурно Златоустовото слово о любодѣнцѣ н ѡ мастрѣ с начало: *Всегда бѣз ѡкоже члвколюбѣць врѣмена на покаяннѣ...* (л. 348–352б)⁴⁴. Текстът е включен в Хил. 390 и САНУ 19. В друг превод (или редакция?) творбата се помества и в новоизводните панигирици.

За Велики петък са предназначени две слова. Първото о страстнѣ хвѣ н ѡ разбоннѣ с начало: *Днѣ бголюбнѣ блгочѣстнѣ вселенѣю свършн* (л. 352б–355) се приписва на Йоан Златоуст, но не е идентифицирано. Е. Е. Гранстрем цитира важно наблюдение на А. В. Горски и К. И. Невоструев по повод на този текст при описанието на ръкопис № 234 от Синодалната сбирка (т. 2, ч. 3, с. 129): „Слово не имеет стройности целого. Отрывками встречаются некоторые его части между подлинными писаниями Златоуста“. Наблюденията на двамата руски изследователи дават основание на Е. Гранстрем

³⁹ Черторицкая 1994: 245, № 10.7.01.

⁴⁰ Пак там, 246–247, № 10.7.05.

⁴¹ Пак там, с. 272; Каталог 1999: 161, № 519.

⁴² Втората редакция на словото е поместена като отделен номер у Черторицкая 1994: 268 (по най-стария препис в Успенския сборник от края на XII – началото на XIII в.); Иоанн Златоуст 1998: 161, № 518.

⁴³ Ръкописът е панигирик минеен, староизведен с избрани слова и жития за цяла година с прибавки от триодния панигирик. Датира се от края на XIII в. От староизводния триоден панигирик са поместени статии от Събота на Лазар до Пасха с липси и (пак след липси) фрагменти от две слова за Възнесение. Ръкописът постъпва в сбирката на Цетинската митрополия от манастира Милешево в 1961 г. Регистриран е като „Златоуст от Острог“, вж. Capaldo 1989; Каталог 1991: № 50; ВНБС: 159, № 177; Турилов 2011.

⁴⁴ Черторицкая 1994: 277–278, № 11.3.06; Иоанн Златоуст 1998: 157, № 492.

с право да отбележи: „Не дава ли это основание предполагать, что данное слово составлено на русской или южнославянской (но не на византийской!) почве?“⁴⁵ Освен в Хил. 384/II творбата е включена още в Хил. 390 и в САНУ 19.

Второто произведение за Велики петък също е с името на Йоан Златоуст и с начало: Келнка оубо кестъ тварь нво ѿ небытна въ бытне бмь призвапа (л. 355–357б)⁴⁶. Същия текст за Велики петък четем в Мих. (и в Гомир.), Хил. 390, САНУ 19 и в Хлуд. 55, като редакционните различия са ограничени⁴⁷.

За Велика събота е поместено популярното, рано преведено в България и приписвано на Епифаний Кипърски слово о погребени га нашего ꙗ хъ. н о ѡснфѣ нже ѿ армафее. н ѡ ннокоднѣ. н ѡ сннтнн гробнѣмь га нашего ꙗ хъ по спснѣн мочѣ днвно вывшю. Начало: Что се днѣ възмъзвнне много на земан (л. 358–370). Фактът, че то се намира в глаголическия Клоцов сборник, в Супрасълския сборник, в изследвания от В. Ягич ЗЯ и в Мих., поддържа непрекъснато научния интерес към него⁴⁸. Епифаниевото слово има и новоизведен текст. Хилендарските му преписи не са проучвани, но общото ми впечатление е, че Хил. 384/II, изглежда, спада към групата на Мих.

Естествено, най-много статии са посветени на Пасха, но с петте произведения за празника Хил. 384/II отстъпва на някои староизводни кодекси, в които словата са до осем. Първата творба е известното „Оглашение“ на Йоан Златоуст⁴⁹, което и до днес се чете на Пасхалната служба: сло на стгою пасхѣ поученіе. Начало: Се оубо върнін келко хълюбци прндѣте насладнм се сего празденства. (л. 370–371). С това начало ми са познати само още два преписа – в САНУ 19 и във фрагмент (шест листа) от сбирката на В. Григорович⁵⁰.

⁴⁵ Иоанн Златоуст 1998: 48, № 109; Черторицкая 1994: 297, № 11.5.10.

⁴⁶ Иоанн Златоуст 1998: 29–30, № 53; Черторицкая 1994: 297, № 11.5.13 (за Велики петък) и 306, № 11.6.09 (за Велика събота). В най-старите южнославянски преписи на Словото също има случаи, в които то е предназначено за Велика събота – например в панигиричната част на сръбски староизведен Триод от Народната библиотека на Сърбия от 1328 г., сигн. Рс 645.

⁴⁷ Сравнението с Мих. показва, че разнотечията се свеждат главно до синтактични размествания и до замяна на лексикални единици, някои от които са емблематични, например: валъствнаа коренна творещн л. 355 срещу врачьнаа коренна растецин Мих., или замяна на неразбрания епитет дрѣво ѿрдное (за кръста) л. 355б в дрѣво ѿаденое в Мих.

⁴⁸ Историята на проучванията на Словото, както изследване на втория му старобългарски превод и изданието му по Германовия сборник, вж. Иванова-Мирчева, Икономова 1975. Указание за различните редакции според руските ръкописи вж. Черторицкая 1994: 304–305, №11.6.05; 305, №11.6.06, №11.6.07; 306, №11.6.08.

⁴⁹ Черторицкая 1994: 324, № 11.7.39, където е отбелязано по-разпространеното начало на Словото: *Аще кто благоверен* и 314, № 11.7.08 с начало *Иже кто...*; Иоанн Златоуст 1998: 16–17, № 12.

⁵⁰ Тук началото е леко редактирано: Келко говѣннн хртолюбѣцѣн прѣте насладнте се... Колекцията на Григорович се пази в Руската държавна библиотека (РГБ) в Москва. Фрагментът е с № 1704 (Григорович 22). Шестте листа от Григорович наскоро идентифицирах като

Второто слово за Пасха също се среща с името на Йоан Златоуст (най-вероятно то принадлежи на патриарх Прокъл) и то само в староизводните състави. Началото му е: *Зѣло ми ннѣ оумь съдръжитъ гѣскааго въскрсеннѣ н днвндааго вндѣннѣ танны.* (л. 371–373)⁵¹. Преписи на Словото се поместват в САНУ 19 и РАН 299. В същите ръкописи се чете и третото Слово за празника, приписвано на Йоан Златоуст и започващо с цитат от ев. Лука: *Въ тѣ днѣ н се два ѿ ннѣхъ вѣста ндоуца...* (Лук. 24:13) и с начало на авторския текст: *о како тогда воузнь н страхъ въъемлетъ земльнаго всего ѣства.* (л. 373–3766)⁵². Най-ранният препис на творбата е в Супрасълския сборник, покъсните преписи от края на XIII и XIV в. са сръбски (в Милешевския панигирик, Мих., Хлуд. 55, Гомир., които започват с: *Н се дѣва вѣста отъ ннѣхъ...*, и РАН 299, САНУ 19, започващи като Хил. 384/II). Доколкото мога да се доверя на беглото сравнение между преписите, те възхождат към един превод и редакциите им се състоят главно в замяна на отделни думи, в някои морфологични промени и синтактични размествания⁵³.

Четвъртото слово за Пасха в Хил. 384/II с начало: *Похвальнь црковнын законь. готове на трндневнѣн съмрътн спаса нашего.* (л. 377–383) е надписано с името на Ефрем Сирий, но не е част от проповедническото му наследство. Не е негов автор също така и Григорий Нисийски, чието име се чете в наслова на текста от РАН 299, който е вторият познат ми препис. Словото вероятно принадлежи на Григорий Антиохийски⁵⁴.

Последната пасхална проповед е от Григорий Богослов на пасхоу н на упожденнѣ слово ѧ. Начало: *Въскрсеннѣ днѣ н начело деснѣ.* (л. 383–385)⁵⁵. По отношение на редакцията ѝ Хил. 384/II се отличава от Мих., Гомир. и Милешевския панигирик, които образуват една група както по отношение на текста, в който има няколко интерполации, така и по отношение на различния от Хил. 384/II превод (или основна редакция). Ще отбележа, че Герм. не спада към тази група, в него няма нито една от интерполациите, които се четат в преписите им. Следвайки коректно текста на Хил. 384/II обаче, Герм. по език показва несъмнена връзка с протографа на Мих. Съще-

част от сръбски ръкопис от Националния исторически музей в София от първата половина до средата на XIV в.

⁵¹ Черторицкая 1994: 320, № 11.7.24; Иоанн Златоуст 1998: 162, № 526.

⁵² Черторицкая 1994: 316, № 11.7.14; Иоанн Златоуст 1998: 163, № 529.

⁵³ Гръцкият текст на Словото не е открит, но съпоставката между текстовете говори категорично в полза на това, че то е преводно. Няколко примера от сравнението на Супрасълския сборник (Супрасълски сборник 1983) и Хил. 384/II: Супр. прѣштенѣ архнеренско л. 471 срещу Хил. 384/II: прѣщеннѣ старѣнннѣ жърчѣскыѣхъ л. 373; Супр. апостольскыѣ трѣтѣ л. 471 срещу Хил. 384/II: апльскааго апка л. 373; Супр. моудѣнн л. 477 срещу Хил. 384/II: къснн л. 376; Супр. пастоухъ л. 478 срещу Хил. 384/II: пастырѣ л. 3766 (тази замяна характеризира и други слова в Хил. 384/II); Супр. прѣштенѣ л. 478 срещу Хил. 384/II: ковь л. 3766 и др.

⁵⁴ Черторицкая 1994: 318–319, № 11.7.20. Най-ранният му руски препис е в Успенския сборник, където за автор е посочен Григорий Антиохийски.

⁵⁵ Черторицкая 1994: 312–313, № 11.07.04, 332, № 11.7.32; Мирчева 2006: 179–183, издание на текста: 650–655.

временно в редица случаи следва Хил. или има самостоятелни различия⁵⁶. С една дума, Герм. е самостоятелна по отношение на двете групи редакции. Ще отбележа също, че творбата има и новоизведен превод⁵⁷.

Веднага след словото за Пасха е поместена още една творба на Григорий Богослов, предназначена за Томина неделя: *ω* поновленн. Начало: Обновление чѣмъ пръвы законъ добръ нмоще (л. 385–3906)⁵⁸. То се помества по-рядко в староизводните състави. Сравнението на Хил. 384/II с Мих. (и Гомир.) дава същите резултати, както при Словото за Пасха. Текстът на Мих. има интерполации, при това на една от тях в полето е отбелязано тлъ⁵⁹. Разликите в езика и тук са на всички равнища, а беглите ми предварителни наблюдения върху промените предполагат и използване на друга гръцка редакция. Лексикалните варианти са показателни⁶⁰ и мисля, че в случая можем да говорим за основна редакция с привличане на гръцки текст, което всъщност е равносилно на нов превод.

За Възнесение са поместени две слова. Първото, с името на Йоан Златоуст и с начало: Веселите се нвса н рѣчн се земе. (л. 3906–3936)⁶¹. Словото

⁵⁶ Ще приведа само няколко характерни примера: Хил. 384/II: *воауъствоуѣ* н *неможенню* л. 3836; Мих.: *несмѣнню* н *немоѣн* л. 1356; Герм.: *сѣмнѣнню* н *немоужествоуѣ* л. 199; Хил. 384/II: *пръвородныхъ* л. 3836; Мих.: *пръвънцъ* л. 1356; Герм.: *пръворожѣныхъ* л. 199; Хил. 384/II: *безкваснехъ* л. 3836; Мих.: *ωпрѣвнскы* л. 136; Герм.: *вескваснн* л. 199; Хил. 384/II: *не ѿ на многа начертаемыхъ* л. 3846; Мих.: *не снады пншема* л. 1366; Герм.: *не въ мнозѣ пншемаа* л. 1366; Хил. 384/II: *оуслыша прено глѣ* н *слышать мое ѡвце словесе же скврннзймн н расѣтлѣннймн* л. 385; Мих.: *негоже оуслышаше всегда глѣ* н *послышадють мое ѡвце. словесе же скврннзавы н расѣпаны* л. 137; Герм.: *всегда гласа его послышадѣтъ мон ѡвца словесзннкъ врнзавы насыпаны* л. 2006–201.

⁵⁷ Изобщо съпоставката между всички триодни (староизводни и новоизводни) преписи от Словото за Пасха и сравнението им с текстовете от сбирките слова на Григорий Богослов е интересна и заслужаваща внимание тема на изследване.

⁵⁸ Черторицкая 1994: 375, №13.0.05.

⁵⁹ Между другите допълнения в Мих. ще отбележа един любопитен пасаж, обясняващ какво животно е делфинът.

⁶⁰ Хил. 384/II: *расыплет* се л. 385; Мих.: *прѣвндоуѣть* л. 1436; Хил. 384/II: *покрываемо* л. 385; Мих.: *ωмрачѣма* л. 1436; Хил. 384/II: *ωтоцн* л. 385; Мих.: *ωстровы* л. 1436; Хил. 384/II: *непрнкосновенъ* н *нензмѣннъ* л. 386; Мих.: *непрнсежемъ нн кончавѣмъ* л. 144; Хил. 384/II: *просвѣщенна* л. 386; Мих.: *свѣтна* л. 144; Хил. 384/II: *ωснѣнна* л. 386; Мих.: *зоре* л. 144; Хил. 384/II: *внднт* се л. 386; Мих.: *оузнраеть* се л. 144; Хил. 384/II: *блгодѣветъ* л. 386; Мих.: *дароуѣть* л. 144; Хил. 384/II: *лѣпѣствоваше* л. 3866; Мих.: *лѣпо во вѣ* л. 144; Хил. 384/II: *безъкраше* л. 3866; Мих.: *неоукрашенне* л. 144; Хил. 384/II: *нъ весь тѣлесе н бес-слнчече* л. 3866; Мих.: *не безъ ѡвѣраза н безъ снѣнна* л. 144; Хил. 384/II: *сѡщене* л. 3866; Мих.: *вытне* л. 1446; Хил. 384/II: *ѡвразъ* л. 3866; Мих.: *вещь* л. 1446; Хил. 384/II: *храннл* л. 3866; Мих.: *снабѣлан* л. 1446; Хил. 384/II: *лоукавааго* л. 386; Мих.: *здаго* л. 145; Хил. 384/II: *празднѡлюбъчеты* 387; Мих.: *любен праздннкы* л. 145; Хил. 384/II: *позрачѣство* л. 387; Мих.: *межда* 145; Хил. 384/II: *ѡноуѣ* 3876; Мих.: *въхма* 146; Хил. 384/II: *не повннѡчет* се *лоучшее* л. 388; Мих.: *да не прнвѣачннтъ оунышене* л. 146; Хил. 384/II: *ннцѡаго* л. 388; Мих.: *оувоааго* л. 146; Хил. 384/II: *прншьѡн* л. 388; Мих.: *ѡвнтцн* л. 146; Хил. 384/II: *моужатые* л. 388; Мих.: *неже въ сѡупрѣзъ* л. 146; Хил. 384/II: *татнце* л. 388; Мих.: *прѣкоупнце* л. 146; Хил. 384/II: *кыпетъ* л. 3896; Мих.: *ннчють* л. 147; Хил. 384/II: *ноуѣтннкъ* л. 3896; Мих.: *краваръ* л. 1476; Хил. 384/II: *пнцѡлн* л. 3896; Мих.: *свнрѡлн* л. 1476 и др.

⁶¹ Черторицкая 1994: 412, № 17.4.02; Иоанн Златоуст 1998: 31, № 58.

принадлежи на Йоан Екзарх⁶². В староизводните състави от XIV в. то е поместено в: Мих. (и Гомир.), ЗЯ, РАН 299, както и в някои други, които не са привлечени тук. Текстът на Мих. и Гомир. има редакционни промени в сравнение с другите преписи, като най-сериозната е в разширението след познатия край на Словото; в Мих. то обхваща от половината на втората колона от л. 166б до част от втората колона на л. 168⁶³.

Второто слово Омнана чтєннє на възнєннє гнє е анонимно. Началото му е: Всако спєсєннє члвча рода. сматрѣнє гь нашь іс хс все самь съ собою съдѣа. (л. 393б–395, 395б, 395А, 395Аб–396). Друг препис от тази творба не ми е познат; засега не съм попаднала на гръцкия ѝ оригинал.

За Петдесетница в Хил. 384/II са включени четири статии. Първата е анонимна и е с начало: Пақы намь дрочѣн радость. пақы празникь свѣтъль. пақы весєлнє дѣховноє. (л. 396–400б). Авторството му не е сигурно установено⁶⁴. Освен в Хил. 384/II в привлечените за сравнение състави Словото се среща в ЗЯ (с името на Йоан Златоуст) и в РАН 299 (анонимно). Трите текста възхождат към един превод.

Второто слово за Петдесетница е с името на Василий Селевкийски и е с начало: Чєста оубо намь нь оуспѣшна цркве дшєвна позорнѣа. н оуспѣшна бо съдържаннє. (л. 400б–402б). Още един препис от същата творба се помества в РАН 299.

Третото слово за празника е с името на Прокъл Константинополски и с начало: Днѣ братнє нандє стааго дѣа блгдѣть начннѣющн се ѿ днѣшиѣбаго днє. (л. 402б–403б)⁶⁵. Словото е включено и в Мих. (съответно – и в Гомир.).

Последното слово за Петдесетница в Хил. 384/II отново е анонимно: Чтєннє на петдєсетны днѣ ѿ стѣмь дєѣ. Начало: Рьцѣмь же оубо ѿ стѣмь дєѣ дышєннмь. кєже кєтѣ третнѣ нпостѣсь стѣнє тронцє (л. 403б–406). Според указанията на Т. В. Черторицка автор на Словото е Григорий Богослов. Наистина едно негово Слово за Петдесетница се помества в новоизводните състави, обаче текстът не е извлечение от него, въпреки че двете имат текстови паралели⁶⁶. Въпросът за авторството на творбата остава открит. Друг южнославянски препис от нея засега не ми е познат⁶⁷.

Последният празник от триодния цикъл е Неделята на всички светии, която тук е отбелязана с две творби. Първата е анонимна, назована е слово

⁶² Последна публикация на текста по ЗЯ вж. Димитрова 2011: 77, 301–306.

⁶³ За тази редакция вж. Caraldo 1982.

⁶⁴ Черторицкая 1994: 426, № 19.0.02; Иоанн Златоуст 1998: 98, № 284. В свое изследване Е. Блахова уточнява, че славянският текст не отговаря на гръцки текст с подобно начало, който се помества като Златоустов, срв. Благова 1973: 274.

⁶⁵ Черторицкая 1994: 428–429, № 19.0.11.

⁶⁶ Черторицкая 1994: 430, № 19.0.16, където за автор е посочен Григорий Богослов. Благодаря на проф. Мария Спасова, която ми посочи един български препис със същия текст и ме консултира по другите две творби на Григорий Богослов. Заслужава внимание хипотезата на М. Спасова, че анонимното Слово за Петдесетница е едно от многото псевдослова, възникнали през IX в., надписани с името на Григорий Богослов.

⁶⁷ Ще отбележа, че точно в този текст се забелязват много старинни форми, както и следи от юсов антиграф.

мнѣа, с начало: Свѣтла н радостна ꙗко о всѣхъ стѣхъ бесѣда. ѡвонм нже се нмъ хотеть ꙗвѣти. (л. 406–4086)⁶⁸. Друг южнославянски препис не ми е познат. Текстът изглежда ранен, най-вероятно е или дело на славянски книжовник, или е компилация. Не съм издирила гръцки оригинал на творбата.

Последната статия в Хил. 384/II е с наслов: В нѣ по пентикостн похвѣ всѣмъ стмь. Начало: Рѣчн се рѣю н ты ꙗдеме веселоуи. не во ꙗдннако желаншн своиу жнтель. нх же рѣтворень пакы дожда нхъ. (л. 4086–4176)⁶⁹. Текстът не е разпространен и двата преписа, с които съм работила, са все от Хилендарската сбирка – вторият е Хил. 190. Независимо че е късен (от XVI в.), този кодекс спада към староизводните. Словото пази особеностите на много ранен протограф, гръцкият му оригинал не е намерен.

Както се вижда от съдържанието на Хил. 384/II, този ранен представител на триодните панигирици има редки и слабо познати текстове, част от които тук се срещат за първи път. Съставът му се оформя както от преводни, така и от славянски текстове и включва творби, характерни за други типове сборници – отделни статии от Паренесиса, от Златоструя, както и от Григорий Богослов. Влиянието му върху следващите по време триодни панигирици е ограничено от факта, че той не е пълен, а и през 70-те години на XIV в. вече са извършени новоизводните преводи, но е възможно да е използван от Хил. 390, както и от Хил. 190.

Нямаме данни дали между началото и 60-те години на XIV в. в Хилендар е имало триодни календарни сборници. Известна светлина върху ситуацията хвърля книжовникът Дамян, преписал вече споменатия Хил. 390, съдържащ 49 творби за празниците от Неделята на митаря и фарисея до Велики петък включително. По водни знаци Р. Станкович датира кодекса между 1355 и 1365 г.⁷⁰ За разлика от Хил. 384/II съставът на Хил. 390 възхожда към попълните староизводни триодни панигирици, в които за повечето неделни дни има по няколко слова, а се отбелязват с творби и част от делниците (главно средите и петъците); има слова за всички дни на Шестата неделя; за дните на Страстната седмица има по няколко статии, за Велики петък те са четири. Общо словата са 53 и те също възхождат към ранните преводи от IX–X в. Тук ще си позволя да обърна внимание на близостта в състава на Хил. 390 и САНУ 19 и да изкажа едно предположение. Струва ми се, че САНУ 19 е създаден на Атон, най-вероятно в Хилендарския манастир. Разбира се, това предположение трябва да се подкрепи със сериозни аргументи, като се сравнят не само съдържанието като цяло, но и всеки от текстовете на статиите. Едва тогава ще може да се определи с голяма степен на вероятност дали Хил. 390 не е преписван изцяло или отчасти от САНУ 19,

⁶⁸ Черторицкая 1994: 448, № 20.0.11., по един само препис от XV в. Черторицка цитира мнението на архим. Леонид, че творбата е руска.

⁶⁹ Черторицкая 1994: 446–447, № 20.0.03. В руската традиция е познато в значителен брой преписи.

⁷⁰ Станковић 2000–2001: 50; Matejić 1981: 132 (П. Матеич датира ръкописа от третата четвърт на XIV в.).

или двата възхождат към общ протограф. Както вече споменах по-горе, Л. Цернич определя почерка на кописъта на САНУ 19 като много близък до почерка на Дамян⁷¹. Освен това в САНУ 19 има отпратки към други кодекси, пазещи се в мястото, където е писан кодексът, а подобни отпратки са най-чести в светогорските книги.

В бележката в края на ръкописа на л. 355–355б кописът на Хил. 390 се оплаква от лошото състояние на извода си, който е бил много повреден: *н м̄лнмь вы ѿ г̄н̄ ѿцн̄ мон н̄ в̄р̄а̄е̄. аще ко̄а̄ недостать ча̄а̄ ѿв̄р̄ѣцете не кланн̄те, понеже н̄зводь оӯсн̄лно раздр̄ѣшьн̄ь в̄ъ на многа м̄ѣста (л. 355б–356), но „многогрешният“ Дамян все пак го преписва и го оставя в църквата, тъй като такава книга е липсвала (сн̄е напнсавше келнко моцно, пр̄ѣложн̄мо в̄ъ цр̄квн̄ (л. 356б). Особено важно за нас е следващото пожелание на Дамян – ако се намери ръкопис *от нов извод*, или някой по-добър от този [препис] земе мястото му в църквата, то кодексът завинаги да остане в манастира, та да служи за утешение на братята като килийн̄о четиво (н̄ аще се нанде̄ таково ѿ новога н̄звода а̄ нан̄ побол̄е ко̄е сего бытн̄ в̄ъ цр̄квн̄. сн̄е выноӯ да̄ ꙗ̄е̄ в̄ъ монастырн̄, на оут̄ѣшенн̄е в̄р̄а̄амь в̄ъ келн̄нах̄ь. (л. 356б). Тук Дамян явно прави разлика между „нов извод“ и препис от по-добър антиграф. Това е най-ранното познато ми свидетелство за съществуването на новоизводните триодни панигирици на Атон и за нарастващия им авторитет. То е и сигурен знак, че в обителта до момента няма новоизводен панигирик, но че монасите знаят за него и търсят екземпляр за преписване. Ще обърна внимание и на желанието на Дамян ръкописът да се чете по килиите. Тази практика пък може да обясни защо в редки случаи в новоизводните панигирици са инкорпорирани някои особено интересни за монасите староизводни текстове – на пример Словото за слизането на Христос в ада, приписвано на Евсевий Александрийски.*

В следващото десетилетие в Хилендар вече са създадени два обемисти кодекса, обхващащи пълния състав на новоизводния триоден панигирик. Те са дело на един кописът – на монаха Йов⁷², оставил своето име в края на първия том, обхващащ периода от Неделята на митаря и фарисея до Цветница включително (Хил. 392) и според атрибуцията на Л. Цернич преписал и Цветния триоден панигирик. Р. Станкович датира Хил. 392 между 1375 и 1385 г.⁷³ В бележката на л. 521–521б⁷⁴ книжовникът говори за обстоятелствата, при които е преписал книгата, и изрично подчертава, че тя е липсвала в манастира (Спн̄са се сн̄а кн̄нга зл̄а̄ӯсть понн̄ н̄ др̄оӯгын̄ ст̄ль̄ь словеса н̄х̄ же не нм̄асмо оӯ нашемь монастырѣ). Анализът на съдържанието показва, че антиграфът на Хил. 392 е бил ръкопис с по-голям обем, т.е. че при изготвянето на копието си Йов е съкратил част от статиите, но спрямо отделните текстове е бил коректен и е допускал само някои незначителни разночетения.

⁷¹ Цернич 1981: 351.

⁷² За книжовника Йов и за неговото ръкописно наследство вж. Цернич 1990: 134.

⁷³ Станкович 2000–2001: 52–53.

⁷⁴ Цитирана по Богданович 1978: 154.

Сравнението на Хил. 392 с вече окончателно оформения новоизведен Постен триоден панигирик, чийто представителен български препис е кодекс № 34 от сбирката на Гилфердинг в Руската Национална библиотека, Санкт Петербург⁷⁵, показва, че Хил. 390 не възхожда към същата група ръкописи, към която се числи и Гилфердинг № 34. Разликата е единствено в подредбата на словата в циклите за отделните празници. Хил. 392 е преписан от антиграф, в който словата са били подредени другояче. Сигурно доказателство за това е номерацията на част от тях, автоматично преписана в полето до заглавието и нямаща нищо общо нито с действителния ред на статиите в Хил. 392, нито с поредността им в Гилфердинг 34⁷⁶. Съкращаването на съдържанието в процеса на преписване е редуцирало статиите до 53, докато в пълния си обем Гилфердинг и други кодекси от същата група обхващат 75 статии.

В същия времеви интервал плодотворният хилендарски книжовник Йов приключва преписването и на Цветния триоден панигирик. Обемистото книжно тяло (509 л.) по-късно е разделено в два тома с обща фолиация – Хил. 388 и Хил. 389, а статиите са 78. Съдържанието и текстовете от Хил. 388 и Хил. 389 с малки варианти отговарят на новоизводния Цветен триоден панигирик. Като основа за сравнението съм избрала Цветен панигирик № 4/7 от библиотеката на Рилския манастир⁷⁷. В Хил. 388 обаче са инкорпорирани две проповеди за Велики четвъртък, които принадлежат към староизводните състави. Първото е познатото в редица староизводни преписи, включително и в Клоцовия сборник. Това е съмнително Златоустово слово за Тайната вечеря, за предателството на Юда, за пречистите божествени тайни и [човек] да не бъде злопаметен⁷⁸. Интересно е, че Йов дава заглавието така, както то се изписва само в новоизводните преписи, но самият текст си е староизводен, въпреки че има редакционни промени спрямо останалите. Второто е споменатото вече Слово на Евсевий Александрийски за слизането на Христос в ада. Тяхната „чуждост“ по отношение на новите състави е откроена; те не са номерирани в реда на другите. Подобно вмъкване на староизводни

⁷⁵ Описан от: Христова, Загребин и др. 2009: 139–150, № 62.

⁷⁶ Мимоходом ще отбележа, че според номерацията на словата Хил. 392 изглежда преписан от забележителния български ръкопис Хил. 404, който явно в това време не е бил собственост на библиотеката, но според особеностите на почерците най-вероятно е принадлежал на Зограф или на Лаврата и ще да е бил предоставен за преписване на Йов. По-късно Триодният панигирик все пак е попаднал в Хилендар. Неговият състав и въпросите, които той повдига, са предмет на друга работа.

⁷⁷ Съпоставен с немалкото български и сръбски преписи на паметника, създадени до края на XIV в., Рилски 4/7 изглежда най-близък до новоизводния български протограф. С ръкопис № 4/7 съм работила *de visu*, но съм използвала и неговите дигитални възпроизводи, за което благодаря на отците от Рилския манастир и на създателите на Дигитален архив „Българска ръкописна книга“ към Катедра по кирилометодиевистика при СУ „Св. Климент Охридски“. Според Сводния каталог на ръкописите в България ръкописът от Рилския манастир № 4/7 е датиран от края на XIV в. (срв. Христова и др. 1982: 54). Но според изследването на Н. Вутова, на която благодаря за информацията, ръкописът е от 70–80-те години на XIV в., което е по-точната датировка.

⁷⁸ Иоанн Златоуст 1998: 139–140, № 425.

текстове е рядко, но все пак се среща. Словото на Евсевий например откриваме в ръкопис № 411 – в Антониевия цветен триоден панигирик от 1652 г., писан в Хилендар⁷⁹. Това е пореден пример за влиянието на книгите, възникнали през XIV в. в обителта, запазено чрез традицията.

В заключение ще подчертая отново, че всеки от съхранените в Хилендар кодекси, които тук бяха споменати бегло, заслужава пълно описание и все-странно изследване в сравнение с останалите познати паметници от този тип. Едва тогава тяхното значение за изучаването на календарните сборници с уставни четива ще получи реална оценка.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Благова 1973 Б л а г о в а, Э. Обзор греческих и латинских параллелей к Успенскому сборнику XII–XIII вв. – Изв. АН СССР, Серия литературы и языка, 32, 1973, 271–274.
- Богдановић 1978 Б о г д а н о в и ћ, Д. Каталог ћирилских рукописа манастира Хилендара. Т. 1, 2. Београд, 1978.
- Богдановић 1982 Б о г д а н о в и ћ, Д. Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века) (= Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. I одељење, књ. 31). Београд, 1982.
- Васиљев, Гроздановић, Јовановић 1980 В а с и љ е в, Љ., М. Г р о з д а н о в и ћ, Б. Ј о в а н о в и ћ. Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунској академији наука. – Археографски прилози, 2, 1980, 41–69.
- Димитрова 2011 Д и м и т р о в а, М. „Јгичев Златоуст“ средновековен български паметник със слова и поучения от началото на XIV в. С., 2011.
- Иванова 1977 И в а н о в а, Кл. Цикл великопостных гомилий в гомилиарии Михановича. – ТОДРЛ, 32, 1977, 219–244.
- Иванова 1990 И в а н о в а, Кл. Цикъл слова за Неделя на православието в старобългарската литература. – Год. СУ. НЦСВП „Иван Дуйчев“, 1 (1987), 1990, 251–261.
- Иванова-Мирчева, Икономова 1975 И в а н о в а - М и р ч е в а, Д., Ж. И к о н о м о в а. Хомилията на Епифаний за слизането в ада (неизвестен старобългарски превод). С., 1975.
- Иоанн Златоуст 1998 И о а н н Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков. Каталог хомиллий. Сост. Е. Э. Гранстрем, О. В. Творогов, А. Валевинос. СПб., 1998.
- Каталог 1991 М о м и р о в и ћ, П., Љ. В а с и љ е в. Ћирилички рукописне књиге Цетињског манастира, XIV–XVIII вијек. Цетиње, 1991.
- Каталог 1999 Н и к о л о в а, С., М. Й о в ч е в а, Т. П о п о в а, Л. Т а с е в а. Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в държавния исторически музей в Москва. Каталог. С., 1999.
- Климент Охридски 1970, 1977 К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1970; Т. 2. С., 1977.

⁷⁹ Богдановић 1978: 160.

- Милтенов 2012 М и л т е н о в, Я. Пъзел с единадесет елемента. Източници, текстология и значение на старобългарската компилация *Слово о мочкахъ*, приписвана на Йоан Златоуст. – *Palaeoslavica*, 20, 2012, № 1, 291–300.
- Мирчева 2006 М и р ч е в а, Е. Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. С., 2006.
- Мошин 1971 М о ш и н, Вл. Ђирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске. Копитарева збирка словенских рукописа и Цојсов ћирилски одломак у Љубљани. Београд, 1971.
- Станковић 2000–2001 С т а н к о в и ћ, Р. Водени знаци хиландарских српских рукописних књига XIV века. – *Археографски прилози*, 22/23, 2000–2001, 7–399.
- Стојановић 1901 С т о ј а н о в и ћ, Љ. Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске краљевске академије. Београд, 1901.
- Супрасълски сборник 1983 Супрасълски или Ретков сборник. Увод и коментар на старобългарският текст Ђ. Заимов. Подбор и коментар на грчкият текст М. Капалдо. Т. 1. С., 1982; Т. 2. С., 1983.
- Турилов 2011 Т у р и л о в, А. А. Милешевски Панегирик и Гомилиарий Михановича – к датировке и происхождению двух древнейших сербских списков Торжественника общего. – В: *От Кирилла Философа до Константина Костенецкого и Василия Софийнина*. М., 2011, 331–344.
- Христова, Загребин и др. 2009 Х р и с т о в а, Б., В. З а г р е б и н, Г. Е н и н, Ел. Ш в а р ц. Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской Национальной библиотеке – Санкт-Петербург. С., 2009.
- Христова и др. 1982 Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, А. И к о н о м о в а. Български ръкописи от XI–XVIII век запазени в България. Своден каталог. Т. 1. С., 1982.
- Цернић 1981 Ц е р н и ћ, Л. О атрибуцији средњовековних српских ћирилских рукописа. – В: *Зборник радова са Међународног научног скупа „Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности“*. Српска академија наука и уметности, научни скупови, X. Одељење језика и књижевности. Књ. 2. Београд, 1981, 336–424.
- Цернић 1990 Ц е р н и ћ, Л. Круг писара Јова. – *Археографски прилози*, 12, 1990, 129–180.
- Черторицкая 1994 Č e r t o r i c k a j a, T. Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus. Aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz Zusammenge stellt von Tat'jana V. Čertorickaja unter der Redaktion von H. Miklas (= *Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften*. Bd. 91; *Patristica Slavica*. Bd. 1)/ Ч е р т о р и ц к а я, Т. В. Предварительный каталог церковнославянских гомилий подвижного календарного цикла по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточнославянского происхождения. Сост. Т. В. Черторицкой под ред. Х. Миклас. Opladen, 1994.
- Яцимирский 1905 Я ц и м и р с к и й, А. И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. – Сб. ОРЯС, 79, 1905.
- VHBS И в а н о в а, Кл. *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*. С., 2008.
- Capaldo 1982 С а р а л д о, М. *Composizione dell'omelia „Veselite se nebesa“*. – *Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria*. Napoli, 1982, 111–128.

- Capaldo 1989 C a p a l d o, M. Contributi allo studio delle collezioni agiografico-omiletiche in area slava. Struttura e preistoria del „Panegirico di Mileseva“. – *Europa orientalis*, 8, 1989, 209–252.
- Matejic 1981 M a t e j i c, P. Watermarks of the Hilandar Slavic codices. A Descriptive Catalog (= SIBAL. Balcanica 3. Etudes et documents, 2). Sofia, 1981.
- Mihanović Homiliar 1957 Mihanović Homiliar (= Editiones Monumentorum slavica veteris dialecti. Hrsg. vom Institut für Slavistik an der Universität Graz). Graz, 1957.
- Panaitescu 1959 P a n a i t e s c u, P. P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR. T. 1. București, 1959.
- Thomson 1982 T h o m s o n, F. Chrysostomica Palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhoea (Zlatostruy) Collection. – *Cyrrillomethodianum*, 6, 1982, 1–65.

ON THE TRIODION PANEGYRICS WRITTEN AT THE HILANDAR MONASTERY

(Summary)

The library of the Hilandar Monastery keeps 16 codices containing (exclusively or mainly) panegyric works to be used in the two triodion cycles – the Lenten and the Flowery. There are eight codices comprising whole cycles and not just single homilies. The earliest manuscript dates from the beginning of the 14th century and the latest – from the 17th. In this way the Hilandar triodion panegyrics present both the ancient (10th c.) and the later, Athonite (Athos-Turnovo, 14th c.) translation of this type of miscellanies.

The five triodion panegyrics which were undoubtedly written at Hilandar and in the Karian skete of Sava the Serbian not only contain emblematic texts going back to both translations but thanks to the organic character of the Hilandar collection they shed light on certain problems concerning the reception of the triodion panegyrics among the monks. The codices № 384 and № 390 follow the Studios typikon, while № 392, № 388 and № 389 follow the Jerusalem typikon (the last two are bound together which means that there are only four books). A more detailed analysis was made of the contents of one of the earliest codices, № 384, which also comprises the Paraenesis. It dates from the early 14th c. and was written in the Karian skete of St. Sava. Its second part (Hil. 384/II) reflects ancient protographs translated in the 9th and the 10th cc., some of which can be traced back to the Glagolitic tradition which we know from the Glagolita Clozianus.

As regards the texts it comprises, Hil. 384/II has no analogue. The comparison of the individual sermons reveals parallels with different triodion panegyrics following the Studios typikon. It also contains rare and little-known texts, some of them preserved only here. It is possible that it was used for Hil. 390, another Studios typikon panegyric. The panegyrics following the Jerusalem typikon appear in the early third quarter of the 14th c. At that time two voluminous codices comprising the full contents of the triodion panegyric according to the Jerusalem typikon were created at Hilandar. They were written by the same copyist, viz. the monk Job.

*Klimentina Ivanova,
Cyrillo-Methodian Research Centre – BAS*